

J. G. van Gelder

Valerius Röver en Lucas van Leyden

*Aan J. Q. van Regteren Altena
in vriendschap aangeboden bij zijn 80ste
verjaardag op 16 mei 1979*

Op de schitterende tentoonstelling van het grafische werk van Lucas van Leyden in 1978 in het Rijksprentenkabinet van het Rijksmuseum te Amsterdam gehouden kan een kleine aanvulling worden gegeven¹. Het betreft een schakel in de herkomst van het bezit aan prenten van en naar Lucas van Leyden van het Amsterdamse prentenkabinet zelf, een bezit waarvan zich het allergrootste gedeelte in de 17de eeuw in de collectie van Johannes Wtenbogaerd (1608–1680) heeft bevonden, dat daarna in handen kwam van Wtenbogaerds kleinzoon Jacob van Geel (1670–1721), en vervolgens misschien door idens oudere broer Jan van Geel weldra kan zijn verkocht. Wanneer de collectie prenten tenslotte in bezit is gekomen van mr. Pieter Cornelis Baron van Leyden (1717–1788) staat tot heden niet vast. Dank zij de aanvullende documentatie van de tentoonstellingscatalogus kan echter worden aangetoond dat de collectie prenten van Lucas van Leyden, eens in het bezit van Wtenbogaerd en van Van Geel, tot 1732 eigendom van Valerius Röver (1686–1739) is geweest. In 1732 heeft Röver zijn prenten van Lucas van Leyden, Dürer en Aldegrever weer van de hand gedaan. Wij weten niet aan wie, maar de nieuwe eigenaar zou – daarover straks meer – misschien de Delftse prentenverzamelaar Burgemeester Willem van Berckel kunnen zijn geweest. Maar eerst: hoe komen wij aan Röver? Welnu, de op pagina 11 van de tentoonstellingscatalogus afgebeelde notitie behoren-

de bij het Amsterdamse exemplaar van de prent van *Mahomet en de monnik* (B. 126) is van de hand van niemand anders dan de in Delft woonachtige Valerius Röver (afb. 1), de grootste Nederlandse kunstverzamelaar uit de eerste helft van de achttiende eeuw. De door Röver zelf geschreven 'Catalogus', in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam², laat geen twijfel, men kan de woorden van het schrift bij de prent en van de inventaris bijna op elkaar leggen (afb. 2). Ik ben het verder met dr. J. W. Niemeijer eens, zoals hij in zijn inleiding schrijft, dat het *Titelblad* en de *Dedicatie* behorende bij de Amsterdamse Lucas van Leyden-collectie (afb. 3) van dezelfde hand zijn, mijns inziens dus van Valerius Röver. Alhoewel het in beide gevallen om schoonschriften gaat, vindt men toch bijna alle letters in Röver's manuscripten terug.

In Röver's 'Catalogus' staan onder het hoofd 'Printen' de volgende nummers (afb. 4):

1. *het gansche werk van Rembrandt, met alle de Veranderinge bestaande in 425 (aanvankelijk stond er 308) prenten, leggende in een groot kunstboek* f 350:—.
(Dit bedrag is later door Röver veranderd in f 450,—).
2. *het werk van Albert Dürer, 150 printen in kopersnede* f 40:—.
3. *dito . . . van Lucas van Leyden 206 printen* f 100:—.

Afb. 1 (boven). Opschrift op de achterzijde van het Amsterdamse exemplaar van Lucas van Leyden's Mahomet (B. 126).

Afb. 2 (onder). Twee gedeelten uit de handgeschreven inventaris van schilderijen van Valerius Röver in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

Deze print van hem gesneden doe hy 14 jaar
oud was, verbeeldende een historie van
Mahomet voor dronkenschap eenen
Monnik heeft vermoost.
Vide Carel Vermeer pag: 211:

No	Schilderijen	Transp. 13 17234:7
1731 K 102 voor de stuk is om van en Dinsdag 2000: gebode 1734 -	een zeer ongemeen stuk van paulus Potter, verbeeldende enige zinnryke fabelen van Dieren, en jagten in 14 afbeeldingen, waer onder een badje van Diana van G. poelenburg. hoog 2 voet 8 1/2 duym breed 3 voet 9 1/2 duym gekogt 17 May vande H: Secretaride Bijz te Leiden.	700: -
1732 K 103 gekogt 1734 2/12: -	~~een jongelings portraet van voren, van ferdin Bol. gekogt mit den bodal van mijn Schoonmoeder. voor~~	~~8: -~~

1733 K 110	het vermaarde Schilderij van Potter bekent by de naam van de pissende Koe (vide Houbraken in zijn hu leeuw van Potter 2 ^d deel. pag: 127) het verbeeldt een landschap vol koeijen, schapen, paarden, eels, bokken etc. mit en gansde boerijge, en beidens breed 3 voer en 8 duym, hoog 2 voer, en 8 duym. gekogt vanden H: de Wolff te amst	2000: -
---------------	--	---------

Afb. 3. Onbekende kunstenaar, ca. 1600? Ontwerp voor een titelblad. Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Deze tekening werd door Valerius Röver voorzien van een dedicatie aan Lucas van Leyden.

4. dito ... van Aldegrave, over de 300 printen f 30:—.
 5. dito ... van Hans Sybald Böham, Hans Bresank (Hans Brosamer?) en Jacob Bink 355 printen f 50:—.
 6. dito ... van George Peins (= Pencz), 125 printen f 12:12.
 de bovenst: werken leggen alle in konstboeken in ordre geschikt.
 7. een portefeuille, waar in de navolgende Italiaansche printen van Raphael, door Marc Antonio en andere gesneden alle op Cartons gezet. ;

De lijst die bij portefeuille 7 hoort bevat een opsomming van twintig met name genoemde prenten van o.a. Marcantonio Raimondi, Agostino Veneziano en Federigo Barocci. Het opmerkelijke is dat de opsommingen in de nummers 2, 3 en 4, waaronder dus de prenten van Lucas, weer doorgestreept zijn en er in de kantlijn is bijgeschreven: *deze 3 print boeken verkogt. 1732.* (afb. 4). Aan wie staat er niet bij. Röver verkoopt vaak, ruilt en schenkt voortdurend schilderijen, tekeningen en boeken etc. weg en meestal vermeldt hij wel aan wie. In een groot aantal gevallen noteert hij ook van wie hij kocht. In de inventaris staat bij C. Bega en J. de Bisschop dat hij tekeningen kocht van de 'Heer van Geel', dus van een van de twee kleinzonen van Wtenbogaerd, die Wtenbogaerd's collectie prenten van Lucas heeft bezeten. Dat is stellig een aanwijzing dat Röver de nalatenschap van Wtenbogaerd heeft gekend en ook daaruit aankocht. Dat Röver zijn 206 prenten van Lucas van Leyden in 1732 weer van de hand deed lijkt misschien vreemd, maar Röver's voorkeur, al bezat hij het complete etswerk van Rembrandt, ging vooral uit naar schilderijen en tekeningen. Bovendien verhuist hij in 1732 naar de Voorstraat, maar ook die woning blijkt niet voldoende voor de steeds maar groeiende verzameling; in het begin van 1739 verhuist de familie opnieuw en nu naar een woning naast het Gemeenlandshuis op de Oude Delft. Slechts enkele maanden heeft Valerius Röver zich daar thuis kunnen voelen, in juli 1739 sterft hij. Zijn weduwe, Cornelia Röver-Van der Dussen (overleden in 1762), verkoopt in 1750 door tussenkomst van Gerard Hoet, nadat vroegere pogingen mislukt waren, vierenzestig schilderijen aan de landgraaf van Hessen (Kassel) en in 1761, kort voor haar dood, worden de tekeningen en overgebleven prenten voor respectievelijk f 20.500 en f 1500 aan Hendrick de Leth overgedragen. Nòch de dochter, getrouwd met burgemeester Hoogeveen, nòch de oudste zoon Bruno, die in 1763 burgemeester zou worden, nòch de jongste zoon Matthijs, een ongehuwd gebleven kamergeleerde, die de *rareteyten* erft en de bibliotheek uitbreidt, zijn in staat gebleken het bezit bijeen te

Afb. 4. Gedeelte uit de inventaris van Valerius Röver met de vermelding van de verkochte portefeuilles met prenten van Dürer, Lucas van Leyden en Aldegrever.

Printen 59

N°. 1. het gansche werk van Rembrandt, met alle de
Verandicht, bestaande in ~~300~~⁴²⁵ prenten, liggende
in een groot konstboek . . . . . 350:—

de 3 print
boeken
verkocht.
1732.

2. het werk van Albert Dürer, ^{150 prenten} in koper en zilver, 40:—

3. dito . . . van Lucas van Leyden, 206 prenten, 100:—

4. dito . . . van Aldegrave, over de 300 prenten . . . 30:—

5. dito . . . van Hans Sybald Potham, Hans.
Bresnak en Jacob Pinck. 355 prenten . . . 50:—

6. dito . . . van George Peins. 125 prenten . . . 12: 12

De bovenst: werken leggen alle in konstboeks
in ordre geschikt.

7. een portefeuille, waarin de navolgende Italiaansche
printen van Raphael, door Marc Antonio
ten andere gedrukt . . . alle op Cartons gezet

N°. 21. kniende Monnik
van Guido. 12:—

1. paris oordeel van Raphael, door Marc Antonio . . . 11: 10

2. de kindermoort 6: 6

houden, laat staan aan te vullen of te verbeteren.

Twee vragen zijn in verband met Lucas van Leyden thans nog van enig belang. De eerste is deze: is er een aannemelijke veronderstelling te maken aan wie Röver in 1732 zijn drie kunstboeken met werken van Lucas van Leyden, Dürer en Aldegrever, verkocht? De tweede, die hier enigszins los van staat, maar toch van belang is: welke tekeningen van Lucas van Leyden bezat Valerius Röver? Ter beantwoording van de eerste vraag kan er op gewezen worden dat de grootste verzameling van prenten in Delft in de eerste helft van de achttiende eeuw die van de reeds terloops genoemde Mr. Willem van Berckel (1 jan. 1679–20 dec. 1759) was, die

juist in 1732 burgemeester van Delft was geworden. Diens moeder, Anna Delff (1648–1723), getrouwd met Gerard van Berckel (gestorven 16 februari 1686), was een dochter van de schilder, Raad en havenmeester van Delft, Jacob Willemsz. Delff (1619–1661). De naam Willem kwam van diens vader, de vermaarde graveur Willem Jacobsz. Delff (1580–1638), getrouwd met Geertruy, dochter van Michiel van Mierevelt. Een deel van de prentenverzameling van Van Berckel kwam dan ook uit de nalatenschappen Delff en van de betrekkelijk jong gestorven Gerard van Berckel, *drossaert, casteleyn en dijkgraeff* van Heusden, die in 1668 met Anna Delff was gehuwd. De catalogus van de veiling van het bezit van Van Berckel uit 1761 noemt deze

Afb. 5. Gedeelte uit de inventaris van Valerius Röver met de vermelding van tekeningen van Lucas van Leyden.

71.

Catalogus

van
mijne verzameling van
Tekeningen

† Sedert den jaare 1705. tot heden
31 December 1731. —

hebbende derelve alle op Sartons gezet
en in portefeuilles gelegd.

Beginnende met de oude Hoog- en
Nederduitsche Scholen van Leyden
van Albert Dürer en Lucas van Leyden
etc.

Nyde vermaardste Cabinetten, als van de Graave
van Arundel, de Senkers, pieter Sely, d'lt. van
Sijglicheims, Bergestins, vander Schellingst en Lute.
en andere, by een vergaet. n. Sijglicheims. Six

*Portefeuille
in folio
gescheit.
N:o 1.*

	1	de 3 koningers adoratie van Martin Schön, of Huppen Maarten. de Meeste van Albert Dürer. mede pen	1-5: —
<i>Albert Dürer</i>	2	een Pelgrim, met boek en stok gaande te liden van Albert Dürer. 1517. mede pen, en gelaest	1-10 —
<i>Perkagt</i>	3	een Apostel, van de pen gewaest, en gelaest	1-10 —
	4	boer en boerin, met 2 kindertjes in een lantschap. mede de pen en een leuren gewassen van Albert Dürer	1-15: —
<i>Lucas v. Leyden</i>	5	Salomons oordeel, mede de pen en gewassen, op gelach hoig pap: in folio, bouw hand van Lucas van Leydens	1-10 —
	6	Adam en Eva, met swaer krijt van de selve	1-10 —
	7	de Historie van Maria en Martha, mede de pen, en gewassen, van de selve 1528	1-10 —
	8	1 vrouwtje aan de puit, als boven	1-4 —
<i>Perkagt</i>	9	Salvator mundi, mede de pen, en gelaest	1-10 —
<i>in een</i>	10	Jedith, met het Hoofd van Holiernes, mede de pen, en gewassen	1-10 —
	11	Juda en Siamor, mede de pen en gewassen	1-10 —
	12	het Uylsopliegeltje mede de pen onnavolgelijk geteekent 1526. uit de Collectie van Bergestins N.B. voor de prins van dit Uylsopliegeltje van Lucas heeft men voort deden 50 Ducatons betaelt als blyke aan dit verjind. Parijs. Dees orte vorm is weech, men vind'et geen voet ond. Want een papiere dück, gelt vijftig Ducatons.	5: 5: —
	13	een groote tekening in 3 stücken, appaerend een van Albertus gelaest, verbeeldende de Judanna mede 2 boeven, in een lantschap by een Fonteyn, mede pen en gewassen van Lucas	1-3: —

Gerard ook nog Commies van Financiën van Holland en wijst er op dat de kern van de verzameling van Gerard van Berckel stamt. Zowel de Rövers als de Van Berckels behoren tot het patriciaat van Delft. Bovendien was Valerius in 1709 met Cornelia van der Dussen getrouwd en deze Cornelia was weer de dochter van Bruno van der Dussen, de secretaris van Delft, gehuwd met Jonkvrouwe Maria Graswinckel. Geen wonder dat Röver's dochter Catherina Elisabeth binnen datzelfde patriciaat, namelijk met de latere burgemeester Adriaen van Hoogeveen trouwt (1728) en dat Röver's zoon Bruno (1713-1799) later Raad (1745) en schepen (1750) en tenslotte ook burgemeester (1763) van Delft wordt³.

De collecties tekeningen en prenten van Valerius Röver waren, zoals gezegd, 22 januari 1761 door de Amsterdamse makelaar Hendrick de Leth gekocht. En deze De Leth veilt twee maanden later in Amsterdam de collectie Van Berckel met over de 5400 prenten. Maar er is meer: het blijkt dat De Leth tijdens de onderhandelingen met de erfgenamen Röver een aantal schilderijen uit het bezit van de dochter, die getrouwd was met burgemeester Hoogeveen, zonder opgave van herkomst in de Van Berckel-veiling van 24 maart 1761 stopt. In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam is een brief waarin De Leth schrijft dat de schilderijen goed zijn aangekomen en dat hij de vijf lege koffers (of kofferkisten) terugzendt en een tweede schrijven, waarin hij meldt dat hij de catalogus van de veiling Van Berckel afzendt en met streepjes heeft aangegeven welke werken er van Mevr. Hoogeveen-Röver tussengevoegd zijn. Het is mogelijk dat hij ook de door hem gekochte prenten van Pencz en Beham daarbij heeft gevoegd (de Rembrandts had hij aan Ploos van Amstel doorverkocht), maar zeker is dat op die Van Berckel-veiling onder nr. 114 meer dan 220 prenten van *Lucas van Lyden* worden verkocht, *meest bijbelsche Historien, waar in uitmunten de vaerste die bekend zijn, als het origineele Uylespiegeltje, de Historie daar Maehomet een Monnik vermoort, Exce Homo, S. Paulus reize na Damasco, de Groote Kruisiging, de Magdalena dans, de drie Koningen*

*brenge de geschenken, Het Lyden Christi in negen rondes, en een menigte andere meer, waaronder vier Teekeningen, meest alle overheerlijk van druk en conditie, zijnde een koninglijk stuk, gebonden in france b(and)*⁴.

Dit alles lijkt verdacht veel op de band van Wtenbogaardt, die ook vier tekeningen bevatte (1 van Lucas, 1 titelblad en 2 van H. Hondius). Röver bezat 206 prenten, maar soms worden de dubbelen niet geteld. Het kan ook zijn dat na 1732 Van Berckel nog een 14-tal prenten, die ontbraken, had weten toe te voegen. Het nr. 114 van de Van Berckel-veiling wordt voor 76 gulden gekocht door Yver. Nr. 115 bevatte nog eens 150 prenten van Lucas, kennelijk minder goede drukken, want dat nummer bracht maar 16 gulden op (koper: Fokke). Weer enkele nummers verder, nr. 120, worden meer dan 120 *Dürer*-prenten voor 125 gulden verkocht aan Fouquet, en onder nr. 122 komt aan bod: *Een considerable Collectie van over de drie hondert stuks fraaeye prenten van Aldegrave, waaronder uitmunten veele zeer raare Pourtraiten, als mede eenige fraaeye houtsnee, gebonden in een bruinleere band*. Dit nummer wordt voor 32 gulden door Baron van Leyden, die meer nummers kocht, verworven. Het getal 300 klopt met het aantal dat Röver had, maar de prenten van Aldegrever in het Rijksprentenkabinet, die uit de collectie-Van Leyden komen, zitten in een *zwarte* band (met het fameuze jaartal 1637) en in die band zaten óók tekeningen. Mocht Baron van Leyden de prenten van Aldegrever die hij op de veiling Van Berckel kocht later omgeruild hebben tegen de band die nu in het Amsterdamse Rijksprentenkabinet is, dan klopt alles wel, maar dit blijft dan wel een zeer speculatieve gissing⁵.

En nu de beantwoording van de tweede vraag: Welke tekeningen bezat Valerius Röver op naam van Lucas van Leyden? Zij waren zeker niet alle eigenhandig, maar enkele uitzonderlijke voorbeelden, die alle in zijn eerste kunstboek (van de 42 in zijn bezit) lagen, waren er wel (afb. 5):
5. *Salomons oordeel, met de pen en gewassen op geelachtig pap. boven rond van Lucas van Leyden* I:10:-.
[Wenen, Albertina, inv. nr. 7808,

O. Benesch, *Die Zeichnungen der niederländischen Schulen . . .*, Wenen 1928, nr. 407 (onder Nicolaes de Bruyn), pen, bruin gewassen, 271 × 214 mm]⁶.

6. *Adam en Eva, met zwart krijt* 1:10:-.
[Hamburg, Kunsthalle, inv. 22108, zwart krijt, 282 × 195 mm (afb. 6)]⁷.

7. *De Historie van Maria en Marthe, met pen en gewassen, 1528* 1:10:-.

[Mogelijk identiek met de tekening: Amsterdam, Rijksprentenkabinet, inv. nr. 73:104, pen en gewassen, 209 × 209 mm, cat. K. G. Boon, 1978, nr. 341, met afb. en als: 'School of Lucas van Leyden'. Daar de tekening in Amsterdam niet (of niet meer) gedateerd is blijft een identificatie vrij onzeker]⁸.

8. *'t Vrouwtje aan de put* 1:4:-.⁹

9. *Salvator Mundi, met de pen en gehooft (verkogt).* 10:-:-.

10. *Judith met het Hoofd van Holi-farnes, met de pen* 1:-:-.
(verkogt).

[Niet identiek met de tekening: Londen, British Museum, inv. nr. 1854.6.28.39, pen en bruine inkt, 248 × 205 mm, A. E. Popham, *Cat. of Drawings by Dutch and Flemish Artists*, v, *Dutch and Flemish Drawings of the XV and XVI Centuries*, Londen 1932, blz. 31, nr. 11, Pl. X]¹⁰.

11. *Juda en Tamar, met de pen en gewassen* 10:-:-¹¹

12. *het Uylespiegeltje, met de pen onnavolglyck getekent. 1520, uit de coll. Bergestein* 5:5:-.

*N.B. voor de print van dit Uylespiegeltje van Lucas heeft men voor dezen 50 ducats betaalt als blijkt aan dit volgende vaersje: Dees eerste vorm is wech, men vind'er geen voor ons want een papiere druk, gelt vijftig Ducats.*¹²

13. *Een groote tekening in drie stucken, verbeeldende de Susanna met de 2 boeven, in een Lantschap bij een fontijn, met de pen en gewassen.* 3:-.

[Berlin-Dahlem, Staatliche Museen

Afb. 6. Lucas van Leyden. De zondeval. Kunsthalle, Hamburg.

preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett, KdZ 13181, gewassen pentekening, 360 × 290 mm (midden) en 360 × 129 mm (luiken), E. Bock en J. Rosenberg, *Beschreibendes Verzeichnis, Die niederländischen Meister*,

Berlijn 1931, blz. 39, als: naar Lucas van Leyden]¹³.

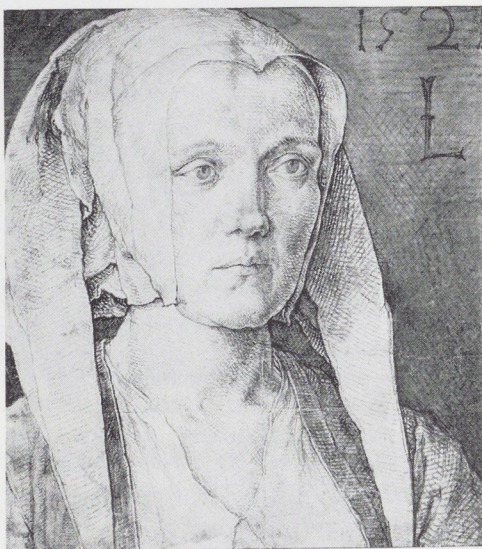
47. *Mansportret van voren, na 't leven, met zwartkrijt, 1521.* 1:-:-.

[Daar de twee mansportretten in Parijs, Louvre, niet gedateerd zijn en de tekening in Stockholm van 1521 in 1741 in de collectie Crozat was, is de enige tekening die in aanmerking kan komen, het fraaie, 1521 gedateerde mansportret in Leiden, Museum Lakenhal, zwart krijt, 261 × 352 mm, cat. 1949, nr. 245; uit het legaat Mr. Ch. M. Dozy, 1901; afb. 7]¹⁴.

48. *Vrouwetronie, modern na 't leven, 1521* 1:-:-.
(Weimar, Schloßmuseum, zwart en rood

Afb. 7 (boven). Lucas van Leyden. Mansportret. Stedelijk Museum 'De Lakenhal', Leiden.

Afb. 8 (onder). Lucas van Leyden. Portret van een vrouw. Schlossmuseum, Weimar.

krijt, de achtergrond geelbruin gewassen, 365 × 330 mm; afb. 8)¹⁵.

Tenslotte is er nog één tekening onder Lucas van Leyden opgenomen. Zij werd als nr. 46 uit de eerste portefeuille (afb. 9) verlegd naar de portefeuille 34 (afb. 10) met portretten en studiehoofden en is aldus beschreven:

Lucas van Leiden, zijn portret, door hem zelfs, A° 1525, met swart krijt na 't leven getekent A° 1525. 1:10:—.

[Londen, British Museum, inv. 1910.2.12.103, zwart krijt, 369 × 254 mm].

Tot 1896 is deze sublieme tekening onder de naam van Lucas van Leyden gebleven, dan wordt zij door Lippmann (IV, 1896, nr. 403) als een werk van Albrecht Dürer herkend en op de veiling van George Guy, 4th Earl of Warwick, voor £ 430 verworven door G. Salting, die haar in 1910 aan het British Museum nalaat (afb. 11). Friedrich Winkler (IV, 809) dateerde haar in het jaar 1521. De toeschrijving aan Lucas en de late datering bij Valerius Röver dankt de tekening aan een valse signatuur L, een datum 1525 en aan een zeventiende-eeuwse Nederlandse prent, door A. Bartsch (B. 173) ten onrechte als een werk van Lucas aanvaard¹⁶. De *Adam en Eva* in Hamburg, de portretten in Leiden, Weimar en Londen, zij het ook dat de laatste aan Dürer moet worden toegeschreven, maken Röver's 'vergissingen' van de copieën door Hendrik Hondius, Jan de Bisschop en anderen naar Lucas ruimschoots goed. Dank zij het feit dat in de portefeuille met prenten, die hij in 1732 verkocht, één eigenhandige tekening van Lucas was bijgevoegd, en wel *De jongen (David) met het zwaard* (afb. 12), heeft het Rijksprentenkabinet naast het vrijwel volledige grafische oeuvre tenminste één voorbeeld van Lucas' tekenstijl. Dat is niet veel, Friedländer noemt er 34, Rik Vos komt tot 31 tekeningen in totaal.

Na deze korte uiteenzetting over een oud tekeningen-bezit komen wij thans weer terug bij de unieke prentencollectie in Amsterdam. Er rest ons nog een laatste vraag en wel deze: uit welk bezit kan de verzamelaar en Ontvanger der Gemeenelandsmiddelen over de stad en het kwartier van Amsterdam, mr. Joannes Wtenbogaardt, zijn prenten van Lucas van Leyden hebben verworven? Achter op de Amsterdamse tekening van Hendrik Hondius naar Lucas' *Rust op de vlucht naar Egypte* (B. 39), staat te lezen dat het Hondius was die de prenten heeft vergaardert voor de ontvanger Utenbogaart. Het is vrijwel uitgesloten dat Hondius de 200 prenten stuk voor stuk bijeen bracht. Meer waarschijnlijk is dat hij een ouder omvangrijk bezit en bloc verworven heeft en die kern in de loop der jaren heeft aangevuld. Hondius, geboren in juni 1573, sterft in

Afb. 9 (boven). Gedeelte van de inventaris van Valerius Röver met de vermelding van de toen als zelfportret van Lucas van Leyden beschouwde tekening van Albrecht Dürer (zie afb. 11).

Afb. 10 (midden). Gedeelte van de inventaris van Valerius Röver met de vermelding van de bij afb. 9 genoemde tekening, nadat deze was overgebracht van portefeuille 1 naar portefeuille 34.

Lucas v. Leyden 46 Lucas van Leyden, zijn eigen portret van hem zelf met zwart haar N. 1525 ..... 10:
 47 Mans portret van voren na't leven, met zwart haar van de selve 1525. .... 1:
 48 Vrouwe tronie, modern na't leven 1525. van de selve 1: -

Lucas van Leyden Lucas van Leyden, zijn portret door hem zelf N. 1525 met zwart na't leven getekent N. 1525 1-10

Den Haag in oktober 1650, 77 jaar oud, hij heeft dus vele jaren tijd gehad om een collectie te vormen. Een van de vroegste prenten-veilingen die voor een aankoop in aanmerking zou kunnen komen, is die van J. Basse. Zij vond onder leiding van Pieter

Afb. 11 (onder). Albrecht Dürer. Mansportret. British Museum, Londen (copyright British Museum). Deze tekening werd vroeger beschouwd als een zelfportret van Lucas van Leyden uit 1525.

Jacobsz. Indische Raven tussen 9 en 28 maart 1637 in Amsterdam plaats, toen honderden prenten voor het voor die tijd enorme totale bedrag van f 7.762 werden verkocht¹⁷. Het is de veiling waar o.a. Rembrandt vele nummers koopt¹⁸ en waar zijn desipel Leendert Cornelisz (van Beyeren) het nummer 89: 2 teekeningen, en het nummer 90: 1 *Konstboek van Lucas*, voor f 637 : 10 : - verwerft. Daar ook in de inventaris van 1656 van Rembrandt (193) *een boeck met hout printen van Lucas van Leyden* en (198) *een boeck met kopere printen van Lucas van Leyden soo dubbelt als enkel* voorkomen, nam men algemeen zonder nader bewijs aan dat hier sprake is van dezelfde collectie, welke dan door Leendert Cornelisz. voor zijn leermeester Rembrandt zou zijn verworven op de veiling van 1637. Leendert, dan nog maar zeventien jaar oud, heeft de prenten echter zo goed als zeker voor zijn vader gekocht, die - dan waarschijnlijk al ziek - in 1638 sterft en zijn dertien kunstboeken met ongeveer 2500 prenten aan zijn zoon nalaat. Als Leendert niet zoveel jaren later in 1649 sterft, blijkt hij o.a. *een boek in folio met printen van Aldegrave; dito ... van Alberduer* en naast vele andere prenten ook te bezitten: *een boeck in folio met prenten van Lucas van Leyden en teekeninghen van deselve*¹⁹. Het kan zijn dat Rembrandt deze toen uit

Afb. 12. Lucas van Leyden. David met zwaard.
Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Onder de tekening
een bijschrift van Valerius Röver.

Leendert's nalatenschap heeft verworven en van Rembrandt later Wtenbogaerd. Maar ook Wtenbogaerd kan ze even goed reeds in 1649 uit de nalatenschap hebben gekocht. Dit blijven allemaal gissingen, waarbij men in het geval van de Lucas-prenten toch wel zou mogen vaststellen dat deze in 1637 althans *niet* door of voor Rembrandt werden verworven²⁰. Met dat al is de genoemde veiling van J. Basse uit 1637 juist daarom zo merkwaardig, omdat toen ook op deze veiling (die o.a. door E. Jabach voor Graaf Arundel werd bijgewoond) een aantal kunstboeken werden verkocht van kunstenaars, die men óók weer bij Valerius Röver terugvindt. Wij noemen er vier:

- (132) 1 *Konstboeck van George Pens* (aan Jacob Valckse voor f 30,-);
- (135) 1 *Konstboeck van Subbelbeen* (= H. S. Beham; aan Michel le Blon voor f 49 : -);
- (136) 1 *Konstboeck van Aldegraeff* (aan Abr. Bayerlandt voor f 66 : -);
- (137) 1 *Konstboeck van Alborduer* (aan Abr. Alewyn voor f 200 : -).

Nu is het zeker verleidelijk om te veronderstellen dat misschien Wtenbogaerd deze kunstboeken toen of later heeft verworven en dat Valerius Röver deze toen weer uit de de nalatenschap Wtenbogaerd - Van Geel heeft aangekocht ... maar dat is en blijft erg speculatief, want als men de aankondigingen van veilingen uit de jaren 1672-1725 naloopt, die Dudok van Heel in de jaarboeken *Amstelodamum* 1973 en 1975 heeft gepubliceerd, dan constateert men dat er heel wat 17de eeuwse prenten-verzamelingen in de Noordelijke Nederlanden moeten zijn geweest, maar helaas met weinig gespecificeerde aanduidingen, zoals: *geheele wercken van Lucas van Leyden, dito Albert Duur, Aldegraef, Golzius*. Dergelijke vermeldingen treft men aan bij de veilingen Cornelis Kool (24 december 1701), Jan Six (6 april 1702), Pieter Six (2 september 1704), Petronella de la Court-Oortmans (21 september 1707) en Jan Welsing (27 januari 1711), om er enige van vóór 1720 te noemen. Merkwaardigerwijze komen noch in de advertenties in de belangrijke collecties van Bergestein (1705), noch in die van S. van der Schelling (1719) *geheele werken* van Lucas van Leyden voor. Naast de verzameling van de Delftse burgemeester Van Berckel bezat ook de Haagse burgemeester Samuel van Huls in Valerius Röver's jaren een enorme collectie prenten en wel 92 portefeuilles met circa 11.000 prenten, die op 4 september 1730 en volgende dagen met zijn bibliotheek werden verkocht. Als op 14 mei 1736 zijn collectie tekeningen (over de 5000!) dat lot ondergaat, blijken er 31 tekeningen op naam van Lucas van Leyden te staan. Voor zover beschreven, komen deze met de onderwerpen van prenten overeen²¹. Erg betrouwbaar ziet de lijst er dus niet uit, maar men kan er wel uit afleiden dat Van Huls ongetwijfeld óók vele

prenten van Lucas heeft gehad en dat – hoe ongelijk de reeks en de kwaliteit van de aan Lucas van Leyden toegeschreven tekeningen in de collectie Valerius Röver ook mogen zijn geweest, de Delftse verzamelaar toch een fijnere neus en een beter kwaliteitsgevoel moet hebben gehad dan zijn stad- en tijdgenoten.

Belangstelling voor het werk van Lucas van Leyden is er daarna in de achttiende eeuw nog wel geweest, maar dan alléén in zeer beperkte kring; zij nam ook ná de opmerkelijke oeuvre-catalogus van A. Bartsch (1798) in de volgende eeuw niet toe, tenzij in de schaduw van Albrecht Dürer. Eerst tegen het einde van de negentiende eeuw komen nieuwe wetenschappelijk verantwoorde catalogi tot stand dankzij Georges Duplessis (1882), Th. Volbehr (1888), Campbell Dodgson (1900) en Franz Dülberg (1898), die even later ook de lijn van Carel van Mander weer opneemt en in 1899 de persoonlijkheid van het Leidse wonderkind tracht te schetsen. In ons land is het mr. N. Beets²² geweest, die aan Lucas' eerherstel het eerst en het meest heeft bijgedragen met twee in 1913 en 1940 verschenen monografieën en talrijke studies, gepubliceerd tussen 1907 en 1952. Een nieuwe benadering onder nam Rosy Kahn (1918) en ook Max J. Friedländer heeft zich lang en intensief met Lucas bezig gehouden, zowel met de graveur (1924), als met de schilder (1932), en ook met alle facetten in een studie, die hem wel niet bevredigde, maar toch na zijn dood door Friedrich Winkler in 1963 werd uitgegeven. De hernieuwde belangstelling voor het werk van Lucas van Leyden in al zijn geledingen heeft in 1978 zowel door de tentoonstelling in Leiden van schilderijen en tekeningen als door de expositie van de prenten in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam nieuwe perspectieven geopend. Beide manifestaties zullen naast het nieuwe technische onderzoek dat verricht is, nog vele jaren stimulerend blijven nawerken.

Noten

¹ Cat. tent. *Lucas van Leyden – grafiek*, 9 september–3 december 1978, Rijksprentenkabinet/Rijksmuseum, Amsterdam.

² Bibliotheek der universiteit van Amsterdam, M. B. Mendes da Costa, *Catalogus der handschriften II*, Amsterdam 1902, blz. 231, nr. 1446, (a), hs. II A 18.

³ De gegevens over de woningen en de genealogie Röver en Van Berckel dank ik aan de vriendelijke mededeling van F. C. van Proosdij, wnd. gemeentearchivaris, Gem. Archiefdienst, Delft.

⁴ Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, hs. II A 22¹⁷⁻¹⁹. In de na de dood van Valerius Röver door zijn zoon Matthys opgemaakte *Specificatie van eenige Printwerken nagelaeten door Wijlen de Heer Valerius Röver* ontbreken de drie verkochte nummers, hs. II A 17⁵.

⁵ Zie de catalogus *Duitse Tekeningen 1400–1700*, Rotterdam (Museum Boymans-Van Beuningen) 1974, blz. 7–9, nr. s 5.

⁶ Een tekening in zwart krijt en pen, 358 × 263 mm, in het Louvre (coll. E. Jabach), met dezelfde voorstelling in spiegelbeeld en door F. Lugt terecht als Aertgen van Leyden gecatalogiseerd (*Inventaire général, Écoles du Nord, Maîtres des anciens Pays-Bas nés avant 1550*, Paris 1968, blz. 33, nr. 98), bewijst de onhoudbaarheid van de toeschrijving van deze compositie aan Lucas. Een versie van deze voorstelling komt voor in de collectie G. Schaak, veiling 28 oktober 1748, K 1 (*1 capitale van Lucas van Leiden, gewassen, zijnde Salomons eerste vonnis*); J. Tonneman, veiling 21 oktober 1754, H 81 (*Salomons eerste Gerecht, door Lucas van Leiden*, fl. 14 : 5 : – aan H. de Leth); W. Oudaan, 3 november 1766, P 73 (*Salomons eerste Recht*, fl. 5 : 5 –, aan Louis Metayer); veiling Metayer, 16 december 1799. Een tweede tekening, zo goed als zeker identiek met die van Valerius Röver: collectie J. van der Marck, 29 november 1773, nr. 1563 (*Salomons eerste rechtpleging, zijnde een ordonantie van veele beelden, met de pen en geel, o.i. inkt en gewassen, 10½ × 8¼ duim*); C. Ploos van Amstel, 3 maart 1800, G 13 (*Salomons eerste Recht, een ordonantie van veele Beelden, uitvoerig met de Pen en Roet*) aan van der Schley, fl. 50,—; collectie J. Goll van Franckenstein, 1 juli 1833, x, 5; collectie H. van Cranenburgh, 26 oktober 1858, c 61 (aan Clement). Deze tekening is door C. Ploos van Amstel

omstreeks 1780 op ware grootte in facsimile in kleuren gedrukt met als jaartal 1515 (w. 34)

⁷ Collectie J. Goll van Franckenstein en E. Harzen; M. J. Friedländer, *Lucas van Leyden*, Berlijn 1963, blz. 77, nr. 32, afb. 72; R. Vos, *Lucas van Leyden*, Bentveld/Maarsse 1978, nr. 241, met afb.

⁸ Collectie N. Tjark e.a., veiling 10 november 1762, nr. 184 (*De Historie van Maria en Martha, met de pen en gewassen, extra raar A° 1528*, aan Abr. Fock, fl. 16,-); collectie D. Marsbag, veiling 30 oktober 1775, κ 647 (met indigo gewassen); collectie prof. Joh. Willmet, veiling 25 januari 1836, n 3 (*Martha hare zuster beschuldigende voor de Zaligmaker, fraai van tekening met o.i. inkt door Lucas van Leyden*; voor 19 gld. aan Esborn). De Amsterdamse tekening, eens in de collectie Ch. Fontaine (L. 936°) en bij Sotheby's, 10 juni 1931 geveild (8½ × 9 inches), nr. 12, waarvan een copie voor 1939 bij Jacques Rosenthal te München was, wordt door J. Q. van Regteren Altena, *Oud Holland* 56 (1939) blz. 232, nr. 91, voor Aertgen van Leyden gehouden. Als zodanig 29 juni 1949, nr. 58, bij Sotheby's geveild (bezit Victor Koch); later bij Christie's geveild 28 maart 1972, nr. 31, en via B. Houthakker en G. A. Meijer, Abbekerk (Rotterdam), door het Rijksmuseum verworven.

⁹ Collectie J. Goll van Franckenstein, veiling 1 juli 1833, x 28 (*De Samaritaansche Vrouw, Met de pen en o.i. Inkt*) aan M. A. Engelberts (met drie andere nrs. f 10,-).

¹⁰ Veiling S. Woodburn, 21 juni 1854, nr. 1168. Jan Saenredam heeft de tekening in spiegelbeeld in prent gebracht (Bartsch, deel III, blz. 254, nr. 108); R. Vos, *op. cit.*, nr. 238, met afb. Een repliek, vermoedelijk uit de collectie Röver, is in Brunswijk.

¹¹ De enige tekening mij bekend met dit onderwerp is de pentekening, 94 × 108 mm, in Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum, Hz. 3884; door F. Winkler in *Old Master Drawings*, september 1929, blz. 27, Pl. 31-34, als P. C. Kunst en door N. Beets in *Oud Holland* 52 (1935) blz. 159, afb. 37, als Lucas Corn. de Kock gepubliceerd. Zie ook J. Bruyn, in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 11 (1960) blz. 26 e.v., App. B, nr. 2, afb. 29, als Aertgen van Leyden.

¹² Collectie M. Neyman, veiling Amsterdam, 8-12 juli 1776, nr. 462, fl. 39.10; collectie J. Goll van Franckenstein, veiling 1 juli 1833,

x 47 (*naar Lucas van Leyden door P. Holsteyn, nevens het prentje en de kopy*). Mogelijk is hier H. Hondius bedoeld en niet Pieter Holsteyn, want het geciteerde onderschrift komt onder de prent van H. Hondius voor. Een copie naar de prent is in Darmstadt.

¹³ Collectie Kannunik P. Wouters, veiling 16-18 november 1801, nr. 496 (*op piedestal bij Susanna: 1516 gedateerd: 14 pouces 6-1 × 20 pouces 6-1*); collectie J. F. Ellinckhuysen, veiling 19-20 november 1878, nr. 173-174. De tekening is van de hand van Jan de Bisschop, zie J. G. van Gelder, 'Verloren werken van Lucas van Leyden', *Miscellanea Prof. dr. D. Roggen*, 1957, blz. 97-100, afb. 3.

¹⁴ Vermoedelijk uit de collectie N. Tjark e.a., veiling 10 november 1762, nr. 186, voor f 1,-, aan J. Yver voor J. van der Marck, Leiden; veiling 29 november 1773. Het is mogelijk dat de tekening later - 1 juli 1833 - met de collectie Goll van Franckenstein werd geveild (kunstboek AA nr. 12 als *Lucas van Leyden, meesterlijk met zwart krijt door hemzelve*, 15½ gld aan Gruyter [makelaar]. De tekening te Leiden heeft helaas geen enkele inscriptie op de achterzijde.

¹⁵ Collectie N. Tjark e.a., veiling 10 november 1762, nr. 185 (*een vrouwetronie na 't leven, 1521*) aan Lablé, fl. 17.10, voor wed. D. Smith, *commissie uit Saxen*. Het is niet waarschijnlijk dat deze tekening identiek is met die in de veiling C. Ploos van Amstel, 3 maart 1800, BBB, nr. 50: *een vrouwen Pourtrait, met zwart en rood krijt*; veiling D. Versteegh, 3 november 1823, 2A, nr. 20; veiling mej. B. G. Roelofs, 2 april 1873, nr. 70; anonieme veiling 31 januari 1877, nr. 188; veiling C. P. Daames, 11 december 1877, nr. 55. Voor een afbeelding zie R. Vos, *op. cit.*, nr. 230.

¹⁶ De tekening is 20/21 mei 1896 te London geveild (nr. 420). Het opschrift *Effigees Lucae Leidensis* en de datum 1525 (over een A D monogram en 1521) zijn beide niet echt. Maar 1521 kan stilistisch juist zijn; vermoedelijk is de bovenrand met de echte datum en het monogram er afgeknijpt, om er een zelfportret van Lucas van te maken. Alle schrijvers die over de tekening schreven (o.a. Lippmann, Bock, von Wurzbach, Muller-Veth, Wölfflin, Flechsig, Panofsky, Winkler) aanvaarden het goed bewaarde blad. Voor verdere literatuur zie: F. Winkler, nr. 809. Het laatst geëxposeerd in het British Museum in 1971, John Rowlands, *Catalogue The Graphic Work of Albrecht Dürer*, blz. 41, no. 269.

¹⁷ A. Bredius, *Künstler Inventare*, VII, blz. 7-12 (verbeterde tekst van *Künstler Inventare* I, blz. 127 e.v.).

¹⁸ 17, 18, 22-27, 29, 30, 33 (2 kunstboeken), 35, 36, 40, 42, 43, 48, 49, 50 (teeckeningen), 51-65, 67-69, 71-75, 81-83 (horens), 87 (dito), 88 (teeckeningen).

¹⁹ *Oud Holland* 5 (1887) blz. 236 en 238.

²⁰ Als eerste heeft S. A. C. Dudok van Heel deze conclusie naar mijn mening overtuigend getrokken in zijn boeiende bijdrage over Jan Wtenbogaert in het *Jaarboek Amsteldamum*, 1978, blz. 152-3.

²¹ Veiling S. van Huls ('s-Gravenhage, 14 mei 1736); hierin vindt men onder *Lucas van Leiden*:

70 *Pièces toutes fortes de figures dessinées à la plume des Deux cotez* (vgl. B. 127-133)

71 *L'Adoration des Rois & 2 autres* (vgl. B. 37)

72 *un tout-à-fat terminé à la plume sur du parchemin.*

130 *St. Christophe & 3 autres* (vgl. B. 109)

131 *Le baiser de Judas & 3 autres* (vgl. B. 58).

132 *St. Luc & un autre* (vgl. B. 104).

²² Mr. N. Beets (1878-1963) was van 1904-1920 aan het Rijksprentenkabinet verbonden, eerst als volontair, later als assistent (1907) en als onder-directeur (1913). Op zijn instigatie kwamen de 'Lucas van Leyden' cartons (Gouda) in 1907 in bruikleen; in 1912 richtte hij in het Rijksprentenkabinet een Lucas van Leyden tentoonstelling in en in 1913 verzorgde hij de tekeningenafdeling van de Tentoonstelling van Noord Nederlandsche kunst voor 1575 te Utrecht. Een uitgave van het complete oeuvre van Lucas van Leyden, die gezamenlijk met Franz Dülberg, in 1913 werd aangekondigd, en bij G. van Oest et Cie. zou verschijnen, is mede door de oorlogsomstandigheden nooit tot stand gekomen.

Een volledige lijst van geschriften is opgenomen in de levensbeschrijving van Nicolaas Beets door J. Q. van Regteren Altena in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1964-1965, blz. 40-48.